

Erzurum Merkez Çortan Camii ve 2020-2021 Yılları Restorasyonu

Erzurum Central Çortan Mosque and 2020-2021 Restoration

Bayram ÇELİK¹
Gülten GÜLTEPE²

¹Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Bayburt, Türkiye

²Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Erzurum, Türkiye

Bu makale Bayburt Üniversitesi'nin 19-21 Ekim 2023 tarihinde düzenlediği 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan 'Erzurum Merkez Çortan Camii ve 2020-2021 Yılları Restorasyonu' adlı sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilerek hazırlanmış halidir.

Geliş Tarihi/Received: 28.06.2024
Revizyon Talebi/Revision Requested: 13.12.2024
Son Revizyon/Last Revision: 07.07.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 29.04.2025
Yayın Tarihi/Publication Date: 24.09.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Bayram ÇELİK
E-mail: bayramcelik@bayburt.edu.tr

Cite this article as: Çelik, B. & Gültepe, G. (2025). Erzurum central Çortan Mosque and 2020-2021 restoration. *Art and Interpretation*, 46, 17-28.

Öz

Erzurum şehri tarihsel süreç içerisinde askeri, ticari ve kültür-sanat yönünden bölgenin en önemli şehirlerinden biri olma özelliğini her daim muhafaza etmiştir. Coğrafi olarak önemli uygarlıkların bağlantı noktasında olması ve bu uygarlıkların geçiş noktasında yer alması bu özelliğini muhafaza etmenin yanında kültürel ve sanatsal zenginliğinin çok çeşitli ve yüksek standartlarda olmasına sebebiyet vermiştir. Türklerin Anadolu'ya giriş kapısı olan şehir, aynı zamanda ilk Türk mimari eserlerinin de inşa edildiği şehirdir. Ulu Cami, Çifte Minareli ve Yakutiye Medreseleri gibi yapılar bu şehirdeki mimari geleneğin yapı standartlarını çok yüksek seviyeye çıkarmanın yanı sıra daha sonraki yapılara da yapı standartları açısından referans olmuşlardır. Saltuklu ve İlhanlılar ile başlayan yüksek yapı standardı 16. yy'da yeni bir ivme kazanmıştır. Bu dönmeden sonra şehirde çok büyük vakıflar kurulmuş ve yoğun bir imar faaliyeti başlamıştır. Cumhuriyet dönemine kadar kesintisiz devam eden imar faaliyetlerinde birbirinden değerli pek çok yapı şehre kazandırılmıştır. Bunlardan biri de 1850'li yıllarda inşa edildiği düşünülen Çortan Camiidir. Ahşap direkli ve ahşap hatıllı cami, Erzurum mimari geleneğini ve inşa edildiği dönemin özelliklerini fazlasıyla yansıtan bir yapıdır. Bu çalışma ile hem yapının kültürel ve sanatsal özellikleri tespit edilerek literatüre kazandırılması sağlanmış olacak hem de Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 2020-2021 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu restorasyon süreci detaylı bir şekilde aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, restorasyon, konservasyon, cami, vakıflar

ABSTRACT

The city of Erzurum has always maintained its feature of being one of the most important cities of the region in terms of military, trade and culture and art throughout history. Being geographically at the junction of important civilizations and being at the transition point of these civilizations has not only preserved this feature but also caused its cultural and artistic richness to be very diverse and of high standards. The city, which was the gateway to Anatolia for the Turks, was also the city where the first Turkish architectural works were built. Structures such as the Ulu Mosque, the Twin Minarets and the Yakutiye Madrasahs not only raised the building standards of the architectural tradition in this city to a very high level, but also became a reference for later structures in terms of building standards. The high building standards that began with the Saltukids and Ilkhanids gained new momentum in the 16th century. After this transformation, very large foundations were established in the city and intensive construction activities began. Many valuable structures were added to the city in the construction activities that continued uninterruptedly until the Republic period. One of these is the Çortan Mosque, which is thought to have been built in the 1850s. The mosque with wooden pillars and wooden beams is a structure that greatly reflects the architectural tradition of Erzurum and the characteristics of the period in which it was built. With this study, both the cultural and artistic characteristics of the structure will be determined and brought to the literature, and the restoration process carried out by the Erzurum Foundations Regional Directorate between 2020-2021 will be conveyed in detail.

Keywords: Erzurum, restoration, conservation, mosque, foundations

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Tarihi süreç içerisinde her daim önemli bir şehir olma özelliğini muhafaza edebilmiş olan Erzurum, temas etmiş olduğu pek çok uygarlığın izlerini bünyesinde barındırmaktadır. Kültür sanat açısından zengin ve yüksek standartlı şehirde özellikle mimari alanda muhteşem bir yapı stoku bulunmaktadır. Türk İslam mimarisinin gelişim çizgisinin en iyi gözlenebileceği şehir konumundaki Erzurum şehri, iç kale ve dış kaleden oluşan şehir planında yukarıda bahsedilen yapı stokunun neredeyse tamamını muhafaza edebilmiş durumdadır.

Roma dönemi ile başlayan anıtsal mimari yapı inşası Bizans ile devam etmiştir. Daha sonra Türklerin Anadolu'ya gelmeye başladığı 12. yy. bu mimari hareketliliğin farklı bir yönde ilerlemesine sebebiyet vermiştir. Özellikle Saltuklular ve İlhanlılar'ın şehirde inşa ettirdikleri biri açık avlulu diğeri kapalı avlulu iki medrese olan Çifte Minareli ve Yakutiye Medreseleri, Üç Kumbetler ve yine Saltuklu yapısı olan Erzurum Ulu Cami şehirdeki mimari yapı standartlarını oldukça yükseklerle çekmiş ve daha sonradan inşa edilecek olan yapılara da yapı standartları açısından referans olmuşlardır (Yurttaş, 2010).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde başlamış olan doğuya yönelik siyasi ve askeri hareketlilik Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ile devam etmiş ve buna bağlı olarak Erzurum'da büyük vakıflar kurularak şehrin ve bölgenin kalkınması sağlanmıştır. Sadrazam Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum Beylerbeyi görevini yürüttüğü döneme denk gelen ve 1562 yılında Mimar Sinan'a inşa ettirmiş olduğu Lala Mustafa Paşa Camii şehrin önemli camilerinden biri konumundadır (Konyalı, 2011).

Erzurum şehrinde bulunan yapı stoku mimari açıdan yüksek standartlı olmanın yanında çok çeşitlilik de göstermektedir. Şehrin mimari dokusu içerisinde medreseler, camiler, askeri yapılar, türbeler, su yapıları, hanlar, hamamların yanı sıra pek çok Erzurum'a özgü konut yer almaktadır (Yurttaş, H., Özkan, H., vd., 2008). Tüm bu yapılar şehir dokusu içerisinde adeta nakış gibi işlenmiş ve muazzam bir kültür sanat birikiminin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu yapılardan pek çoğu ahşap direkli, ahşap hatıllı camiler gurbundandır ve çalışmamıza konu olan Çortan Camisidir (Berkli ve Özsağlıcak, 2019).

Çortan (Saraçoğlu) Camii

Erzurum ili, Yakutiye ilçesi, Bakırcı Mahallesi'nde Saraçoğlu Sokak'ta bulunmakta olan cami, Yakutiye imar planına göre 624 ada 2 parsel numaralı alan üzerinde yer almaktadır. Yapının doğusunda Menderes Caddesi üzerinde aynı adla anılan başka bir mescid1 daha olduğu için bu yapı aynı zamanda Saraçoğlu Mescidi2 olarak da anılmaktadır. Caminin ismi ile alakalı farklı kullanımlar olmuş olsa da bu kullanımların gerekçeleri hakkında pek bir malumat bulunmamaktadır. Yapmış olduğumuz literatür ve arşiv çalışmalarında caminin isminin çortan olarak anılması ile alakalı herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat bu durumun isim konusunda telaffuz edilen çortan3, çörten4 gibi kelimelerin kökeni ile alakalı bir

yaklaşım olabileceği düşünülmektedir.

Yapının inşa tarihini veren bir kitabesi bulunmadığı için kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nda bulunan ve 1974 yılında hazırlanan bir belgede yapının o yıllara ait fotoğrafları yer almaktadır (Görsel 1). Bu fotoğraflardan birisinde yapıya ait olan bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe metni şu şekildedir;

“Sene fi semaniyete ve sittin ve meteyin ve elf 1268 Menlehül izzü veşşeref Numan” Kitabeye göre yapı 1851 yılında yaptırılmıştır.

Bu onarım kitabesi de olabilir. Başka bir kaynakta ise yapı, göstermiş olduğu plan ve mimari özelliklerinden dolayı XVIII. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Yurttaş, vd., 2008, s. 92). Ancak günümüze gelene kadar çok sayıda onarım geçirmiş ve özgün yapısı bir hayli değişmiştir.

Görsel 1.

Çortan Camisine ait taş kitabe (VGM Arşivi)

Çortan Camii, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, ahşap direkli ve düz tavanlı camiler grubundandır. Caminin tavanı kare kesitli dördü bağımsız ikisi batı duvarına ikisi de doğu duvarına bitişik olarak toplam sekiz ayak tarafından taşınmaktadır. Erzurum yöresinde sık görülen ahşap direkli, ahşap hatıllı ve düz tavanlı cami örneklerinden biri olan yapı, bu geleneğin iyi numunelerinden biri durumundadır (Berkli ve Özsağlıcak, 2019).

Cami hariminin kuzey bölümünde beden duvarlarının devam ettirilmesiyle oluşturulmuş olan enlemesine dikdörtgen formlu son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaatyeri cephe mimarisi açısından dış bölüme yansıtılmamış olup bu bölümün üzeri de düz tavan ile örtülmüştür.

Caminin kuzeybatı köşesinde harim beden duvarı ile son cemaat yeri duvarının kesiştiği noktada ise minare yer almaktadır. Yapının batı cephesinde ise caminin arka tarafına güneye uzanan dikdörtgen planlı bir geçiş holü bulunmaktadır.

1 Çortan Mescidi I, Kâbe Şeyh Mescidi (Bkz: Berkli ve Özsağlıcak, 2019).

2 Mescit kelimesi, Arapçada secde edilen yer anlamına gelir. Mescitlerde minber yoktur, bazıları umuma açık olmayan yerlerde, mesela bir iş yerinin içinde bulunur, bu sebeplerden dolayı buralarda hutbe okunmaz, cuma namazı kılınmaz. Mescitler, namaz kılmak için kullanılan küçük mekânlardır.

3 Çortan; Türkmen Türkçesinde turna balığı yanında yassı uzun balık olarak da tanımlanmıştır. Çortan adı tarihi kaynaklarda balık etnik adından daha önce ortaya çıkmıştır denilebilir. Kıpçakların içinde Balık/Balıkçı/Karabalık gibi boylar da bulunmaktadır. Bu ismin Balık boyu veya oymağı ile ilişkili olduğu düşünülebilir (bkz. Kıldıroğlu, 2016).

4 Çörten; Çeşme oluğu/Yağmur sularını alıp duvar temelinden uzağa akıtan, dam çevresi boyunca saçak kenarlarından dışarı doğru uzanmış oluk (bkz. Oxford languages).

Caminin son restorasyonundan önceki durumu özgün olmayıp yapılan müdahalelerle mimari özellikleri ve cephe düzeni bir hayli değişmiş, özgün yapısını büyük oranda kaybetmiştir (Görsel 2). Ancak Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nda yer alan belgelerdeki eski fotoğraflarda caminin eski ve özgün yapısını görmek mümkündür. Caminin güney tarafında yapıdan ayrı olarak düzenlenmiş mekânlara ve bahçe bölümüne yer verilmiştir. Bu bölüme caminin batı bölümündeki geçiş holünden ulaşılmaktadır. Bu mekânların özgün bir yapısı olmayıp ihtiyaca göre şekillendiği anlaşılmaktadır.

Görsel 2.

Çortan Camii, kuzey cephe ve minareden görünüm, restorasyon öncesi (VGM Arşivi)

Caminin kuzey cephesi orijinal cephe formundan çok uzak durumda iken restorasyon sonrasında orijinal haline getirilmiştir. Restorasyon öncesinde ise bu cephe ön kısımdaki sokağa açılmakta ve diğer cephelere göre mimari olarak daha hareketlidir. Eski fotoğraflarda caminin ana kapısının bu cephede yer aldığı görülmektedir (Görsel 3). Ancak restorasyon öncesindeki mimari planda bu kapı pencere açıklığına çevrilmiştir. Buna göre kuzey cephede dört adet pencere olup ikisi doğu köşede ikisi de batı köşeye yakın olarak yapılmıştır.

Pencereler dikdörtgen formda olup batıya yakın olanlar daha küçük tasarlanmışlardır. Bu pencereler caminin aynı zamanda ön kısmını da teşkil eden son cemaat yerine açılmaktadır. Pencerelerin kanatları özgün olmayıp PVC ile kaplanmışlardır.

Kuzey cephede yer alan son cemaat yeri sokak yapısından dolayı tam dikdörtgen planda olmayıp kuzeydoğu köşesi daralır vaziyette inşa edilmiştir. Ayrıca kuzey cephede doğu ile batı yön arasında kot farkı oluşmuş ve batıya doğru bir alçalma meydana gelmiştir (Çizim 2), (Görsel 3).

Caminin doğu cephesi hemen yanındaki bina ile bitişik olduğundan bu cephede herhangi bir mimari hareketlilik söz konusu olmayıp oldukça masif karakterli bir görünüme sahiptir.

Batı cephesi de yanındaki yapıyla aralarında yaklaşık 1,5 metrelik bir mesafe bulunmaktadır. Aradaki bu mesafeye uzunlamasına bir geçiş holü eklenerek iki yapı arası birleştirilmiştir. Buradan açılan bir kapıyla önce geçiş holüne, holden açılan bir kapıyla da caminin son cemaat yerine ulaşılmaktadır.

Geçiş holü aynı zamanda ayakakbılık olarak değerlendirilmekte ve güney yönde açılan bir kapıyla da arka bahçeye açılmaktadır.

Caminin güney cephesinin ön kısmında küçük bir bahçe ve bahçe etrafı ise üç yönden farklı yapı topluluğu tarafından çevrelenmiştir. Ancak güney cephedeki pencereler ön kısımdaki bahçeye bakmakta olup pencerelerin önü açıktır. Bu pencereler güney cephenin ortasında olup dikdörtgen formda ele alınmışlardır. Pencerelerin üst kısmında içerdeki örtü sisteminin devamı olan ahşap

hatılların dışa yansımalarıyla oluşmuş bir konsol oluşturulmuştur. Pencerelerin alt kısmında ise yaklaşık 50 cm kadar ikinci bir duvar örgüsü oluşturularak beden duvarına destek sağlanmıştır. Caminin özgün yapısında örtü sistemi düz toprak damla örtülüdür.

Caminin batı cephesinde yer alan kapı ile geçiş holüne ulaşılmaktadır. Geçiş holünün kuzeydoğu cephesine açılan bir kapıyla da yapının son cemaat yerine ulaşılmaktadır. Burası doğu batı doğrultusunda uzatılmış doğu ucu daraltılmış şekilde dikdörtgen bir plana sahiptir.

Caminin çatısı iki ahşap direğin kuzey güney doğrultusunda uzatılmasıyla taşınan düz ahşap tavanla örtülmüştür. Son cemaat yerinin batı duvarında ahşap malzemeden iki adet dolap nişi açılmıştır ve batı duvarı "L" şeklinde bir düzenlemeye sahiptir (Görsel 8). Son cemaat yerinin kuzey duvarında ise dört adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencereler oldukça derin tutulmuş ve kenarları ahşaptan çerçeve içine alınmıştır. Pencerelerin alt kısmında ise duvar içine gömülü vaziyette ahşap bir hatıl uzatılmıştır. Doğru bölümü bir perde vasıtasıyla ikiye ayrılmış ikinci bölümde kadın cemaat için ayrılmıştır. Duvar yüzeyleri sıva ile sıvanmış ve alt kısımda yaklaşık 1m kadar ahşap lambri ile kaplanmışlardır.

Görsel 3.

Çortan Camii kuzey batı köşe, restorasyon öncesi (VGM Arşivi)

Son cemaat yerinin güney duvarının ortasında açılan bir kapıyla harim ile son cemaat yeri arasındaki bağlantı sağlanmıştır. Harim giriş kapısı yan tarafları düzgün kesme taşla örülmüş basık kemer formunda bir düzenlemeye sahiptir.

Kapı üzerinde çift kanatlı özgün olmayan ahşap kapı kanatları vardır.

Görsel 4.

Çortan Camii, harimden görünüş, restorasyon öncesi (VGM Arşivi)

Caminin özgün olan ana kapısı hakkında bilgi yoktur. Bugünkü mevcut kapılar ise özgün olmayıp son dönem eklenileridir. Kapının doğu tarafında ise harim ile son cemaat yeri arasındaki bağlantıyı sağlayan kare kesitli ve yine derin tutulan bir pencere açıklığına daha yer verilmiştir.

Ana kapıdan sonra caminin harim bölümüne ulaşılmaktadır. Harim bölümünün örtü siatemi dördü bağımsız, dördü beden duvarlarına dayandırılmış sekiz ayak tarafından taşınmaktadır. Bu ayaklardan güney yönde olanlar diğerlerine göre biraz daha ince tutulmuş kare kesitli bir düzenlemeye sahip olup köşeleri pahlanmışır.

Ahşap ayakların üst tarafında ise dört yönü silmelerle hareketlenmiş oldukça düz karakterli ahşaptan sütun başlıklarına yer verilmiştir. Yan yana dizilen ahşap ayaklar üst kısımda üç yayvan kemerle birbirine bağlanmıştır. Aynı şekilde kuzey yöndeki ayaklarda da benzer düzen sağlanmış ve örtü sisteminin ağırlığı önce kemerlere oradan da ayaklara aktarılmıştır.

Kemerlerin ön yüzlerinde ise başlıklardan başlayıp kemer ortasında karşılıklı olarak son bulan kabartılmış şekilde üçgen formunda süsleme unsurlarına yer verilmiştir. Örtü sistemi ise yüzeylerine paralel şekilde çıtaların çakıldığı düz bir tavanla kaplanmıştır. Tavan yüzeyi beyaz yağlı boya ile boyanmıştır. Ahşap direkler alt kısımda dört yönde 1 m yükseklikte ahşap lambri ile kaplanmıştır.

Harimin kuzey cephesi mahfil katının bulunduğu cephedir. Mahfil katı güney yöndeki bağımsız iki ayak ve beden duvarlarına bitişik birer adet ayak üzerine oturmaktadır. Mahfilin orta kısmı harime doğru çıkıntı yaparak genişletilmiştir. Mahfile çıkış ise harim bölümünün batı duvarında yer alan spiral şekilli merdiven ile sağlanmıştır. Eski fotoğraflarda mahfil korkulukları üzerinde sırayla yerleştirilmiş lale motifleri dikkat çekmektedir (Görsel 6). Ancak günümüzde bu lale motifli korkulukların yerini sonradan eklenmiş ahşaptan sanat değeri olmayan korkuluklar almıştır.

Harim bölümünün iç mekândaki en hareketli cephesi güney cephedir. Güney cephede harim kapısı ile aynı eksende açılmış olan mihrap yer almaktadır. Mihrabın iki yanında ise dikdörtgen formlu pencereler bulunmaktadır. Pencereler oldukça derin tutulmuş etrafı da ahşap çerçeve içine alınmıştır. Mihrabın sol tarafında ahşap malzemeden sanatsal özelliği olmayan bir vaaz kürsüsü yer almaktadır.

Caminin mihrabı güney duvarının tam ortasında olup beş kenarlı mukarnas kavsaralı bir niş şeklinde açılmıştır. Mukarnas kavsarası yukarı doğru daralan beş sıralı bir dizilime sahiptir. Mihrap nişi ve mukarnas kavsarası dikdörtgen çerçeve içerisinde oldukça sade bir şekilde tamamen düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Dikdörtgen şekilli mihrap kenarları iç bükey ve dış bükey silmelerle çevrelenerek sınırlandırılmıştır (Görsel 4).

Mihrabın sağ tarafında yer alan minber ise ahşaptan olup herhangi bir sanat değeri taşımamaktadır (Görsel 4). Ancak yine eski belgelerde yer alan bir fotoğrafta minberin tıpkı mahfil korkuluklarında olduğu gibi lale motiflerinden oluşan bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır (Görsel 5). Minberde yer alan lale motifleri bir ters bir düz sıralı ağır kısımları birbirine bakar vaziyette tezyin edildiği görülmektedir. Ancak günümüzde bu minberin yerinde başka bir minber bulunmaktadır.

Caminin minaresi son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde beden duvarları üzerinde yükselmektedir. Minare tek şerefeli olup ortada kalın ve silindirik uzunca bir ahşap direğin etrafında spiral şekilde yukarı doğru çıkan merdivenlerden oluşmaktadır. Silindirik gövde ve merdivenler dış tarafta saca kaplanmıştır. Silindirik şekilde tasarlanan gövdenin yukarısında yer alan şerefe gövdeden biraz daha taşırılmış şekilde yapılmıştır. Şerefenin üzerinde yer alan petek yan tarafları açık şekilde olup üzeri sivri bir külah ile örtülmüştür (Görsel 7).

Belgelerde yer alan kitabesine göre 1851 yılında yaptırılmış olan Erzurum Çortan Camii zaman içerisinde maruz kaldığı tahribatlar ve onarımlardan sonra özgün dokusunu kaybetmiştir (Berkli, vd. 2023).

Görsel 5.

Çortan Camii Minberden görünüm, 1976 yılı fotoğrafı (VGM Arşivi)

Görsel 6.

Çortan Camii Mahfiliden görünüm, 1976 yılı fotoğrafı (VGM Arşivi)

Yapılan bu müdahalelerle caminin özgün yapı malzemesi adeta gizlenmiştir. Ancak Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nda bulunan eski fotoğraflarda caminin özgün dokusu açıkça görülmektedir. Bu fotoğraflara göre beden duvarlarında moloz taş köşelerde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Beden duvarları arasında ahşap hatılların varlığı dikkat çekmektedir. Kapı kanatları ve pencere kenarlarında ahşap malzemenin kullanıldığı ve pencere çerçevelerinde demirden şebekelerin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca beden duvarları yukarıda tek sıra halinde dizilmiş düzgün kesme taşlardan oluşan iki kademeli bir silme ile son bulmuştur. Caminin örtü sistemi, taşıyıcı ayaklar, mahfil, minber ve minare iskeleti ahşap malzemeden yapılmıştır.

2020 – 2021 Yılları Restorasyon

1048 yılında Erzurum'un Pasinler ilçesinde ilk temeli atılan Vakıflar, Türk İslam coğrafyası açısından oldukça önemli bir kurum olma konumunu tarihsel süreç içerisinde her zaman muhafaza edebilmiştir (Akbulut, 2007). Emniyet ve adalet dışında hemen her konu vakıfları ilgilendirmekte ve özellikle şehirlerin imarı vakıflar aracılığı ile yürütülmekte idi. Bu doğrultuda Vakıflar Genel Müdürlüğü özellikle 2000'li yılların başında tüm ülke genelinde ve balkan coğrafyasında yoğun bir restorasyon faaliyeti başlatmıştır.

Bu restorasyonlardan bir tanesi de Erzurum merkez Çortan Camii restorasyonudur.

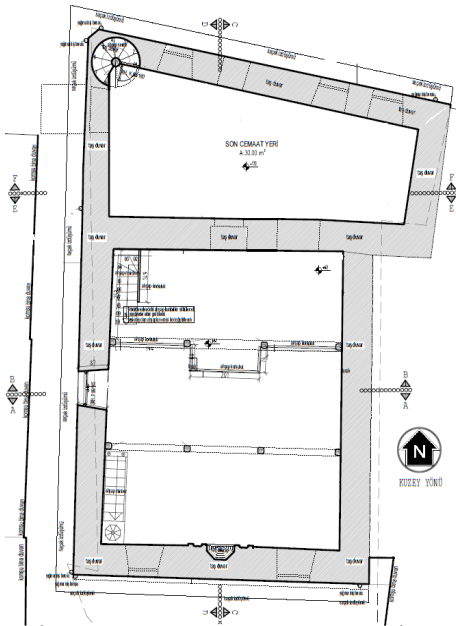
Yapılan ihale sonucunda Dağıstan İnşaat Malzemeleri İnşaat Tahhüt Turizm Gıda Maddeleri Ticaret ve Sanayi Limited Şirketinin uhdesinde kalan yapı restorasyonuna 24.07.2020 tarihli yer teslimi ile başlanmıştır. 350 gün sürmesi öngörülen restorasyon sürecine Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylı projeler doğrultusunda başlanmıştır.

2021 yılı içerisinde tamamlanması planlanan yapıda öngörülen imalatların çıkması nedeni ile keşif artışına gidilmiş ve bu doğrultuda yetkili firmaya işi bitirmesi için ek süre verilmiştir. Sözleşme gereği 08.07.2021 tarihinde bitmesi gereken restorasyon süreci, süre uzatımı ile beraber 05.10.2021 tarihinde tamamlanmış olup, Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün teknik personelleri tarafından tespit edilen dört adet eksiğin kesin kabule kadar giderilmesi koşulu ile geçici kabul yapılarak teslim alınmıştır. Yapılan geçi kabulde tespit edilen eksikler şunlardır;

- 1- Ahşap elemanlarındaki eksik ahşap koruyucu ve dolguların tamamlanması,
- 2- Kuzey cephe iç sıvalarındaki bozuklukların giderilmesi,
- 3- Sütun kaidelerindeki harç kalıntılarının temizlenmesi,
- 4- Demir imalatlarındaki boya eksiklerinin tamamlanması.

Çizim 1.

Çortan Camii, Restorasyon sonrası plan şeması (VGM Arşivi)

Restorasyonda görevli teknik elemanların oluşturmuş olduğu geçici kabul tutanağı dikkate alındığında yapının başarılı bir restorasyon süreci ile ayağa kaldırılmış olduğu söylenebilir.

Restorasyon projeleri hazırlanırken yapının özgün haline getirilmesine çalışılmış, caminin işlevi ve ihtiyacına göre avlu içerisinde düzenlemelere gidilmiştir.

Statik sorunu ve zemin suyu problemi olmadığı düşünülen yapının, özellikle son dönemlerde uygulanan ekler kaldırılarak, tarihsel dokusu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda yapı ile alakalı şu müdahaleler önerilmiştir:

- Camii şehir içinde olduğundan, arsasının küçüklüğünden ve etrafının binalarla çevrili olduğundan çok fazla bahçesi yoktur. Kuzey cephede bulunan bozulmuş durumdaki tretuvarlar kırılarak kaldırılması ve yeni kotlara göre andezit bordür ve andezit plaklarla döşeme yapılarak yenilenmesi,

Görsel 7.

Çortan Camii Minaresi, Restorasyon öncesi (VGM Arşivi)

- Güney cephede bahçe içindeki beton parkeler kırılarak kaldırılması ve projeye göre kot düzenlemesi yapılması,
- Caminin kible duvarına bitişik olan beton set itina ile kaldırılması ve bina etraflarında bulunan beton tretuvarlar kırılarak kaldırılması,
- Camii ile otel arasında bahçe için taştan su tahliye kanalı yapılması,
- Bina etrafına verilen kotlarda andezit tretuvar ve andezit bordür yapılması,

5 VGM, Erzurum VBM Arşivi, Yer Teslim Belgesi

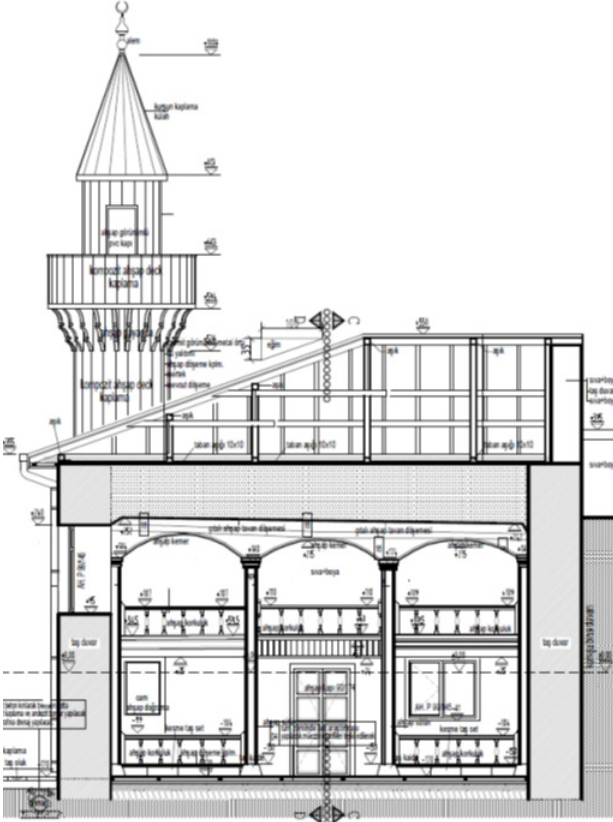
6 VGM, Erzurum VBM Arşivi, 07.12.2021 tarihli Mukayeseli Maliyet Genel Özeti

7 VGM, Erzurum VBM Arşivi, 05.10.2021 Tarihli Yapım İşleri Geçici Kabul Tutanağı

- Muhdes yapıların sökülmesinden sonra güneyde kalan camii arsası yeşil alan olarak bırakılması,
- Caminin güney ve batı yönünde bahçeye drenaj yapılması,
- Güney cephede bulunan wc- imam odasından oluşan muhdes yapıların sökülmesi,
- Camii ile batı yönünde bulunan otel yapısı arasında yapılan geçiş holünün itina ile sökülmesi,
- Tüm çatının itina ile sökülmesi ve sökülmeden çıkan kullanılabilir ahşaplar tekrar kullanılarak projesindeki gibi ahşap oturtma çatı yapılması,
- Çatı söküldüğünde döşeme üzerinde bulunan toprağın temizlenmesi,
- Çatı ahşap kaplama tahtası yapılarak su yalıtımı ve klasik kiremit görünümlü metal sac örtü yapılması,
- Ahşap kirişlerin elden geçirilerek çürük olan kirişlerin yenileri ile değiştirilmesi,
- Çatı içine giriş kapağı ve ayrıca tavan döşemesi üzerine ısı yalıtımı yapılması,
- Duvarlara sıva raspa yapılması ve raspa sonunda çıkan ahşap hatıllar sürme yöntemle emprenye yapılması, elektrik ve mekanik tesisat çekildikten sonra ahşap hatıllara ve tesisat yüzeylerine rabitz teli uygulanarak sıva ve boya yapılması,
- Mevcuttaki giriş kapısının moloz taş duvarla kapatılması ve yeni giriş kapısının eski yerinde yapılması 8,

Çizim 2.

Çortan Camii, C C Kesiti (VGM Arşivi)

Görsel 8.

Çortan Camii Minaresi, Restorasyon Sonrası (VGM Arşivi)

- Zemin döşemesi sökülerek zeminde kot araştırması yapılması, Zeminde yeni bir bulguya rastlanılırsa proje yeniden değerlendirilecek. Zemin sırasıyla blokaj beton yerden ısıtma sistemi koruma betonu ahşap döşeme şeklinde yeniden yapılacaktır.
- Pvc pencereler sökülerek yerlerine ahşap pencere takılması, Camlar çift cam olacak ve pencere aksesuarlarının eskitme tip olması, pencere önüne lokmalı demir korkuluk yapılması.
- Mevcut sunta tavan sökülerek yerine çitallı ahşap tavan yapılması,
- Harim giriş kapısı etrafındaki kesme taştan yapılmış kemer ve kemer ayaklarının derz yapılması,
- Harim duvarı, sıva raspası sonucu kesme taş olarak çıkarsa taşların temizlenmesi ve derz yapılması, Taşlar yüzeylerinde bulunan çimento harçlı sıvadan yeterince temizlenemez ise kumlama yapılacaktır.
- Zemin döşemesi sökülecek ve zeminde kot araştırması yapılması,
- Zeminde yeni bir bulguya rastlanılırsa proje yeniden revize edilecek ve zemin sırasıyla blokaj beton ısı yalıtımı yerden ısıtma sistemi koruma betonu ahşap döşeme şeklinde yeniden yapılacak. Ahşap sütun altlarında taş kaideler çıkarsa temizlenerek kot bunlara göre yeniden ayarlanacaktır.
- Müezzin mahfili oluşturulması, Mahfil kenarları kesme taş olarak yapılacak ve müezzin mahfili ta-

vanındaki suntalar sökülerek çıtalı ahşap tavan yapılacaktır.

- Ahşap korkulukların sökülmesi ve ahşap küpeştelerin yenilenmesi,

- Mihrapta alt kısmında bulunan sıvaların raspa edilmesi,

Üst kısımlarda bulunan vidalar çıkarılacak derzler düzeltilecek gerekirse hafif basınçlı kumlama ile temizlenecektir.

- Mevcuttaki minber ve kürsü yeni yapılmış olduğu için inşaat başlamadan itina ile sökülmesi –gerekirse parçaları numaralandırılarak- fotoğraflandırılabilecektir.

- Ahşap kapının, 1. sınıf çam kereste malzeme ile yenilenmesi,

Ahşap malzemeler empenye edilecek ve üzerine pinoteks uygulanacak, eskitme görünümlü metal aksam kullanılacaktır.

- Ahşap sütun, kemer ve tavanda boya raspası yapılarak, tekrar ahşap koruyucu ve pinoteks yapılması,

Tavanda elektrik için açılan yerler yeni ahşaplarla değiştirilecek. Boya raspası sonucu çürük olduğu görülen ahşap elemanlar yenileri ile değiştirilecektir.

- Dam üzerindeki toprağın kaldırıldıktan sonra deforme olmuş ahşap elemanların değiştirilmesi ve çatı arası ahşap döşemesinin duruma göre değerlendirilmesi,

- İmam odası olarak mahfile çıkan merdivenlerin altının kullanılması,

- Cami işlevi gereği kadınlar mahfili ve merdiveninin korunması; merdivenlerin üzerindeki ahşap lambirlerin sökülüp döşeme kaplamalarının yenilenmesi,

- Yağlı boyalı olan taşıyıcı sistemler, boya raspası yapılarak ahşap yüzeylerinin ortaya çıkarılması,

Tüm ahşap malzemeler empenye edilerek üzerlerine pinoteks uygulanacaktır.

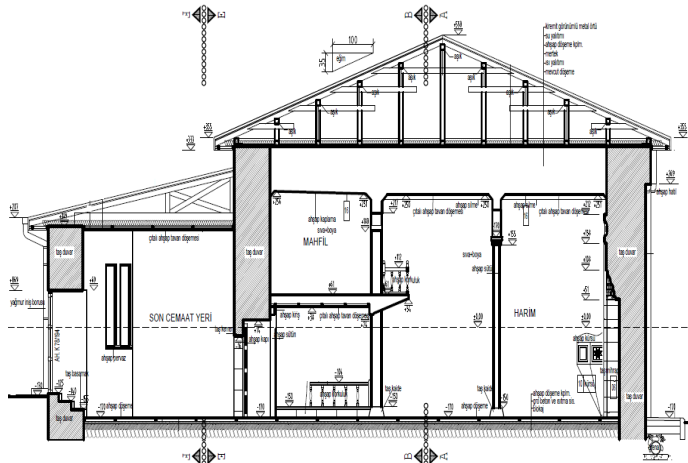
- Duvarlar sıva raspası yapılması,

- Özgün sıva çıkmaması durumunda, hidrolik kireç harcı ile duvar yeniden sıva yapıp boyanması,

- Yapının cephesindeki bütün sıvaların sökülerek ortaya çıkacak duvarın derz aralarının açılması,

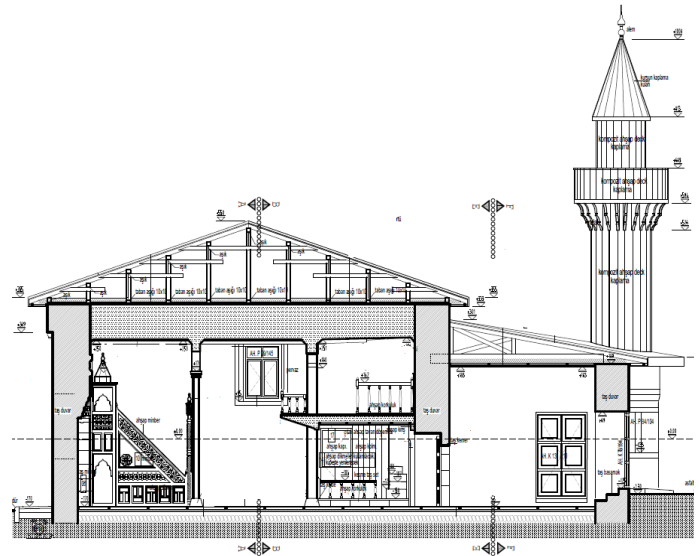
Çizim 3.

Çortan Camii, B B Kesiti (VGM Arşivi)

Çizim 4.

Çortan Camii, D D Kesiti (VGM Arşivi)

Derz aralarına hidrolik kireç harcı ile gömme derzleme yapılacaktır. Ortaya çıkacak olan ahşap hatılar yerinde değerlendirilecek, sağlam ise yerinde empenye edilecek, değil ise yenileneceklerdir. Cepelerde taş yüzeylerin temizliği için ahşap elemanlara zarar vermeden kumlama yapılacaktır.

- Mevcut minarenin sökülmesi, yapılacak olan sökümün her aşamasında teknik elemanların değerlendirilmesi alınacaktır.

Çatıya kadar olan merdivenler taş basamak olarak korunacak. Böyle basamak yoksa bu basamaklar çatıya kadar taş basamak yapılacaktır. Çatıdan sonra mevcut seren direği etrafına suya dayanıklı ahşaptan demir kasnaklı basamak yapılacaktır. Minare gövde petek şerefe ve külahta suya dayanıklı ahşap deck kullanılacaktır. Külah kurşun kaplama olacak. Gövde petek külah ve şerefe taşıyıcısı demir olacak tüm demir aksam boya yapılacaktır.

Tadilatla ilgili ek imalatlarda, diğer bölümlerde yapılacak onarım çalışmalarında restorasyon kurallarına, yürürlükte olan tüm yapı ve deprem ile ilgili genel ve fenni şartnamelere uyulmalıdır. Bununla beraber, projede gösterilmemiş olan ancak uygulama sırasında ortaya çıkacak çözümleri gerekli detaylar, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na sunulacak, görüşleri alınacaktır.

Tüm bu önerilerin ardından 24.07.2020 tarihinde başlayan restorasyon sürecinde yapının tamamı gözden geçirilmiş ve devam eden 6 aylık bir sürede söküm çalışmaları yapılmıştır.

Yapıya ait 22.03.2021 tarihli 1. kontrollük raporunda da belirtildiği üzere yapının; Cami harim, son cemaat yeri, imam odası, wc ve hol kısmının pencere, kapı, korkuluk, ahşap döşeme, lambri ve ahşap kaplamaların sökülmesi yapılmıştır.

- Cami harim, son cemaat yeri, imam odası, wc, giriş hol ve minarenin ahşap çatı ile sac kaplamalarının sökülmesi yapılmış, çatı kalkan duvarı yıkılmıştır.

- Cami ve soncemaat yeri çatı arası toprağı temizlenmiştir.

- Cami arka cephede bulunan imam odası, wc ve yan cephede bulunan giriş hol bölümlerinin sökülmesi yapılmıştır.

- Cami harim ve soncemaat yeri duvarlarının sökülmesi yapılmıştır.

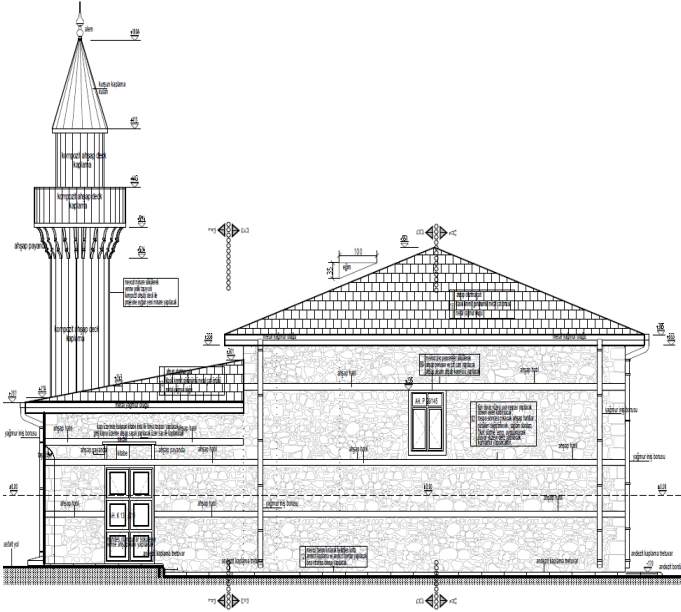
- Cami harim, soncemaat yeri ve mahfil karkası sökülüştür.
- Cami beden duvarları sökülerek yeniden yapılmaya başlanmıştır. Çürümüş ahşaplar sökülerek yenilenmeye başlanmıştır.
- Yeni yapılacak olan minarenin temeli atılmıştır.

Altı aylık bir süreyi kapsayan 1. kontrollük raporunun ardından yapıdaki imalat çalışmaları devam etmiştir. Yaklaşık dört ay süren imalat çalışmalarının ardından 13.07.2021 tarihinde 2. kontrollük raporu hazırlanmıştır¹⁰. 4 aylık bir zamanı kapsayan 2. kontrollük raporda yer alan imalatlar ise şu şekildedir;

- Cami harim blokaj – tesviye beton imalatları yapılmıştır.
- Cami harim sütun kaideleri yerlerine konulup, ahşap karkas sistemleri kurulmuştur.
- Cami harim sütunlarının boya raspaları yapılmıştır.
- Cami çatı sistemine başlanmış ve devam edilerek çatı arası tavan kaplamaları yapılmıştır.
- Cami beden duvarlarına rabitz teli çekilerek sıvaları yapılmıştır.
- Cami minaresine iskele kurularak minare kaidesi, gövde, şerefe altı, şerefe döşeme, petek, demir merdiven basamakları ferforje doğrultusunda tamamlandı.
- Cami sencemaat yeri çatı kalkan duvarları yapılmıştır.

Çizim 5.

Çortan Camii, Batı Cephe (VGM Arşivi)

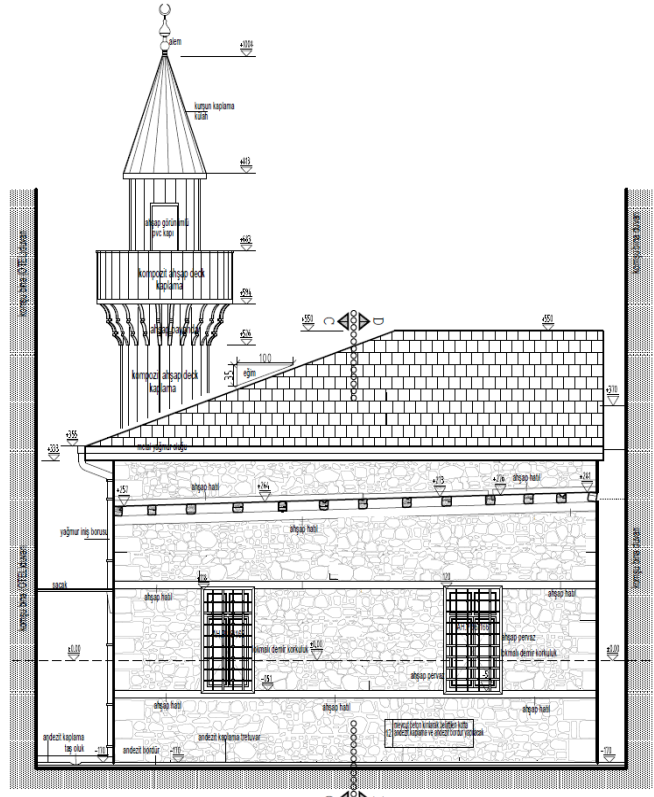
05.10.2021 tarihinde hazırlanan ve yapı restorasyonunun son hak edişinin ödenmiş olduğu 3. kontrollük raporu ise en fazla imalatın yapıldığı restorasyon sürecinin ufak detaylar haricinde tamamlandığı dönemdir¹¹. Bu doğrultuda yapılmış olan restorasyon ait son rapor olan 3. kontrollük raporunda şu imalatlar bulunmaktadır;

- Cami harim duvarları ve sıvaları tamamlandı.
- Minare korkuluk, seren, külah ve kurşun imatları yapılarak tuğla kısımların derzleri tamamlandı.
- Harimde bulunan ahşap sütunların dolgusu yapıldı.

- Cami cephelerinde bulunan taş yüzeyler kumlama yöntemi ile temizlenerek derzleri yapıldı.
- Soncemaat yeri ve mahfil karkas sistemi kuruldu.
- Caminin çatısı tamamlandı ve saç kaplaması ile su yalıtımı yapıldı.
- Soncemaat yeri çatı arası kaplaması yapıldı ve ısı yalıtım malzemeleri serildi.
- Cami harim pencere üstü ve mahfil tavanlarının kaplamaları yapıldı.
- Cami pencere ve kapıları yapılarak yerlerine yerleştirildi.
- Cami harim ve mahfilin ahşap döşeme kaplamaları yapıldı.
- Cami çevre trotuarlarının betonu atılarak oluk, bordür ve taş döşemeleri yapıldı.
- Soncemaat yerinin yonutuş duvar kaplamaları yapılarak blokaj ve betonu atıldı. Taş döşemeleri yapıldı.
- Cami güney ve batı cephelerinde drenaj uygulamaları yapıldı.
- Cami imam odası, ahşap merdiven ve ahşap korkuluklar yapıldı.
- Yapılmış olan tüm ahşap imatlara ahşap koruyucu uygulandı.
- Yerinde korunmasına karar verilen minber ve kürsü temizlendi ve bakımı yapıldı.
- Soncemaat yeri pencerelerde bulunan lokmalık demir parmaklık imatları yapıldı ve antipas uygulandı.
- Caminin tüm boya imatları gözden geçirildi ve sonlandırıldı.

Çizim 6.

Çortan Camii, Güney Cephe (VGM Arşivi)

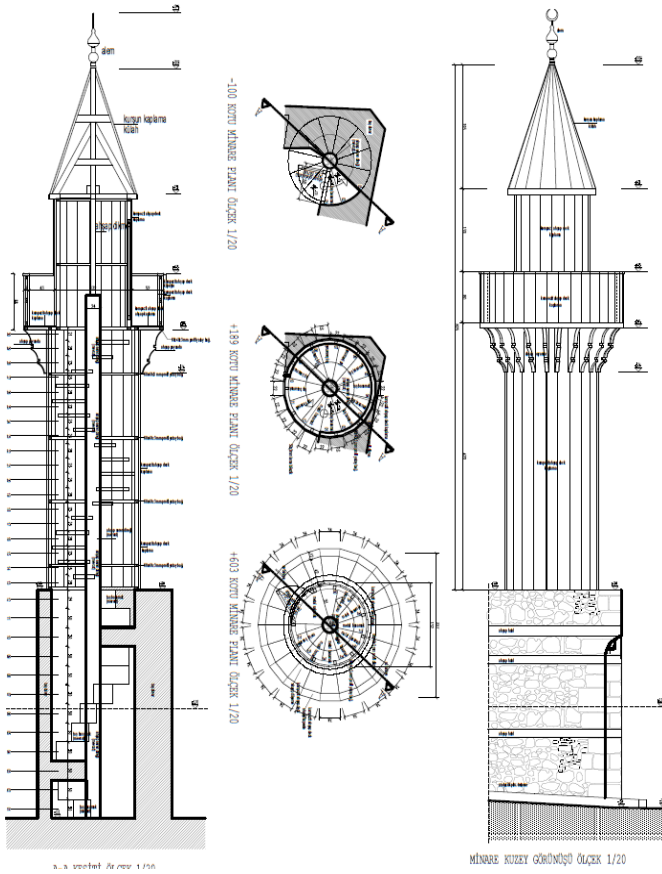

¹⁰ VGM, Erzurum VBM Arşivi, 2. Kontrollük Raporu

¹¹ VGM, Erzurum VBM Arşivi, 3. Kontrollük Raporu

Çizim 7.

Çortan Camii, Minare (VGM Arşivi)

- Cami soncemaat yerine ayakkabılık, harim içerisine kombi ve kamera dolapları yapılarak yerlerine takıldı.
- Cami batı cephe duvarına doğalgaz hattı çekilerek imam odasına kombi yerleştirildi.
- Cami harim içerisine kolektör sistemi kurularak alüminyum radyatörler yerleştirildi.
- Cami kuvvetli ve zayıf akım kabloları çekildi.
- Cami iç ve dışına güvenlik kamera sistemi kuruldu.
- Cami yangın koruması sistemi kuruldu.
- İç ve dış ses sistemleri kuruldu.
- Caminin iç ve dış aydınlatmaları yerleştirildi.
- Paratoner sistemi kuruldu.
- Caminin halıları serildi ve kenar süpürgelikleri çakıldı.

Tüm bu imalatların ardından cami ibadete açılabilir hale gelmiştir. Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün restorasyonunda görevlendirdiği teknik elemanların son kontrollerinde sonra 05.10.2021 tarihinde geçici kabulü yapılarak ibadete açılmıştır. İlk ihale bedeli 84.000,00 TL olan yapı restorasyonu, yapılan keşif artışı ile 1.061.843,75 TL bedel ile tamamlanmıştır¹².

Görsel 9.

Çortan Camii Kuzey Cephe, Restorasyon Sonrası (VGM Arşivi)

Değerlendirme ve Sonuç

Tarihi ve kültürel açıdan oldukça zengin bir mirasa sahip olan Anadolu coğrafyasındaki tarihi eserlerin koruması ve restorasyon çalışmaları; bu yapıların yerel yönetimler ve resmi kurumlar tarafından önemsenip ön planda tutulması, bu doğrultuda fon destek programlarının oluşması oldukça önemli gelişmelerdir. Kültürel mirasın somut örneklerinin gelecek nesillere aktarılması açısından önemli olan bu gelişme, yapılacak olan restorasyonların sayısal olarak artmasının yanında niteliklerinin de yükseltilmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir.

1851 yılında Erzurum şehir merkezinde Bakırcı Mahallesi'nde yaptırılan Çortan Camii, Osmanlı mimarisindeki cami plan tipolojisi içerisinde ahşap direkli, ahşap hatıllı ve düz tavanlı camiler grubu içerisinde yer almaktadır¹³. Yapının isminde mescid geçmesine rağmen içerisinde minber ve mihrap bulunmasından dolayı cami tipolojisi içerisinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Erzurum şehir merkezinde tespit edilen otuz iki adet ahşap destekli caminin içerisinde kendine has yapısı olan Çortan Camii, dönemin ekonomik şartları, yöresel mimari özellikler ve malzeme kullanımı açısından önemli veriler sunmaktadır.

XIX. yüzyıla tarihlenen cami, özellikle XX. yüzyılda geçirdiği onarımlar neticesinde özgünlüğünü yitirmesine rağmen iç mekânda mimari geleneği devam ettirmektedir. Caminin göstermiş olduğu plan tipi Türk- İslâm mimarisinde her dönem değişik uygulamaları ile karşımıza çıkmış olup mahalle mescitleri şeklinde illerde, ilçelerde, kasabalarda ve köylerde sevilerek inşa edilmiştir.

Çortan Camii'nin plan ve mimari açıdan birtakım farklılıklarının olduğu dikkati çekmektedir. Türk-İslâm cami mimarisinde, yapıların en önemli bölümlerinden birini oluşturan ve yapı programına dâhil edilen son cemaat yeri, tıpkı Mahmudiye Camii'nde olduğu gibi Çortan Camii'nde de beden duvarlarının devamı olarak tasarlanmış ve bu bölüm dış mimariye yansıtılmamıştır. Bu bölüm dikdörtgen şekilde bir mekân olarak tasarlanmıştır. Oysaki şehirdeki diğer ahşap destekli camilerden olan Yeğenağa Camii (XVII. yüzyıl),

¹² VGM, Erzurum VBM Arşivi, 09.12.2021 Tarihli 3. Hakediş Raporu

¹³ Bu yapı tipi Erzurum ve çevresinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Sadece şehir merkezinde bu plan tipinde inşa edilmiş 32 adet cami tespit edilmiştir (Bkz. Berkli ve Özsağlıcak, 2019).

Zeynel Camii (XVIII. yüzyıl) ve Gürcü Mehmet Paşa Camii'nde (XVII. yüzyıl) son cemaat yerleri caminin önünde revaklı olarak ele alınmışlardır (Berkli ve Özsağlıcak, 2019).

Caminin mimari açıdan dikkati çeken yönlerden biriside minaresidir. Minare kuzeybatı köşede beden duvarları üstünde yer almaktadır. Kalın ve silindirik boyutta ahşaptan bir direk etrafında oluşturulan minare Erzurum'daki bazı mescit ve camilerde benzer şekilde uygulanmıştır. Burada uygulanan minare formu Veyis Efendi Cami'nde (XVIII. yüzyıl), Mahmudiye Cami'nde (XIX. Yüzyıl) ve Kâbe Mescidi'nde (XIX. Yüzyıl) benzer şekilde uygulanmıştır.

Daha çok Karadeniz Bölgesindeki camilerde görülen ahşap yapı elemanlarının¹⁴ Erzurum yöresinde de yaygın olarak kullanıldığı'nın bir deli niteliğindeki caminin mimari açıdan dikkati çeken en önemli unsuru ahşap tavanı ve bu tavanı taşıyan ahşap ayaklar ile kemer yapısıdır. Tavan bölümü kemerlerin taşıdığı düz tavan şeklinde olup kemer yüzeylerindeki ve ahşap sütun ve başlıklardaki süslemesiyle dikkati çekmektedir. Ayrıca caminin tavan sökümlerinde tespit edilen ve Hattat Şevket Özdem'e¹⁵ ait olduğu bilinen altı adet hat levha Erzurum'da çok yüksek standartlı hüsn-i hat eserlerin varlığına delil niteliğindedir (Berkli, 2017). Erzurum Çifte Minareli Medrese Vakıf eserleri Müzesinde restorasyon ve konservasyonları yapılmış olan bu hat levhalardan iki tanesi tekrardan cami harim duvarlarına asılmıştır (Görsel 10). Diğer dört levhanın iki tanesi müzede sergilenmekte iken diğer ikisi de müze deposunda muhafaza edilmektedir.

Caminin mimari açıdan dikkat çeken bir başka yönü de mihrabıdır. Mihrap Erzurum'daki çoğu camide görülen kesme taştan mukarnaslı bir kavsaradan oluşan düzenlemeye sahiptir. Erzurum'daki birçok yapıda uygulanan bu mihrap şekli sade ve sağlam bir mimariye sahiptir. Eski fotoğraflarda yağlı boya ile boyanmış olan mihrap günümüzde özgün yapısını göstermektedir. Yine eski fotoğraflarda görülen minber ve mahfil korkuluklarındaki lale motifleri günümüzde yerini son dönem malzemesiyle yapılmış unsurlara bırakmıştır.

Caminin mimari açıdan değerlendirilmesi gereken bir başka yönü de dış cephede kullanılan duvar örgüsüdür. Eski fotoğraflardan görüldüğü kadarıyla aralarında ahşap hatılların kullanıldığı moloz taş ve kesme taş malzemenin kullanımı söz konusudur. Ancak iç kısımda ağırlıklı olarak ahşap malzeme kullanılmıştır.

Görsel 10.

Çortan Camii Harimden Görünüm, Restorasyon Sonrası (VGM Arşivi)

Ahşap malzeme daha çok sivil mimaride köşk, kasır, saray ve kütüphane gibi yapı türlerinde kullanılmıştır. Osmanlı mimarisinde ahşap destekli camii plan türünde çok sayıda örnek olmasına rağmen

men ahşap malzemenin dayanıksızlığı ve camilerin geçirdikleri tamiratlar bu tipteki camilerin birçoğunun günümüze ulaşmasına engel olmuş veya özgün şekliyle günümüze kadar gelebilmesine imkân vermemiştir. Her şeye rağmen mimari kültürümüzün izlerini taşıyan bu eserlerin korunması ve yaşatılması gerekmektedir. Osmanlı dönemi ahşap destekli cami plan türünün bir örneği olan Çortan Camii'nin restorasyonu Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılarak orijinal hali ile yaşatılması kültür ve sanat mirasımız açısından oldukça önemli bir kazanımdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir; G.G.- Tasarım; G.G.- Denetleme; B.Ç.- Finansman; B.Ç.- Materyaller; B.Ç.- Veri Toplanması ve/veya İşlemesi; B.Ç.- Analiz ve/veya Yorum; B.Ç.- Literatür Taraması; G.G.- Yazıyı Yazan; B.Ç.-Eleştirel İnceleme; G.G.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept; G.G.- Design; G.G.- Supervision; B.Ç.- Fundings; B.Ç.- Materials; B.Ç.- Data Collection and/or Processing; B.Ç.- Analysis and/or Interpretation; B.Ç.- Literature Search; G.G.- Writing Manuscript; B.Ç.- Critical Review; G.G.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Akbulut, İ. (2007). *Vakıf kurumu mahiyeti ve gelişimi. 5. Vakıf Haftası Kitabı*, VGM Yayınları.
- Aslanapa, O. (1984). *Türk sanatı*. Remzi Kitabevi.
- Bayraktar, S. (2016). *Samsun'da Türk devri mimarisi*. Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Berkli, Y., Gültepe, G. & Çelik, B. (2023). Çortan Camiinde bulunan hattat Şevket Özdem'e ait hat levhalar. *Tasarım ve Mimarlık Perspektifinde Geleneksele Bakış*, İKSAD Publishing House, ss. 491-50.
- Berkli, Y., Gültepe, G. & Çelik, B. (2023). Hattat Yeşilzade Mehmed Salih Efendi. *Tasarım ve Mimarlık Perspektifinde Geleneksele Bakış*, İKSAD Publishing House, ss. 471-490.
- Berkli, Y. (2017). *Tahtacızaade Mustafa Fehim Efendi*. Zafer Medya Grup.
- Berkli, Y., & Özsağlıcak, Ş. (2019). Erzurum'da bir kısım ahşap direkli Caminin restorasyon öncesi ve sonrası durumunun karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1941-1962.
- Çam, N. (1997). *İslam'da sanat sanatta İslam*. Akçağ Yayınları.
- Demir, N. (2004). Trabzon ve yöresinde ahşap camiler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 29, 168-188.
- Demiriz, Y. (1997). XIV. yüzyılda ahşap işleri yüzyıllar boyunca *Türk sanatı (14. yüzyıl)*. (Haz. Oktay Aslanapa). Milli Eğitim Bakanlığı.
- Hasol, D. (1997). Ahşap. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt: 1, 33–34.
- Kıldıroğlu, M. (2015). Kıpçakların Çortan/Çorton/Curtan/Cordan/Yortan/Yordan boyu hakkında. *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Belgü Dergisi*(2), 123-136.
- Konyalı, İ. H. (2011). *Abideleri ve kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları.
- Küçük, C. (1995). "Erzurum". TDV İslâm Ansiklopedisi içinde, (C.11, ss. 321-329). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konukçu, E., Gündoğdu, H., vd. (1989). *Şehr-i mübarek Erzurum*. Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları I.
- Nefes, E., Can, Y., & Gün, R. (2017). Samsun / Vezirköprü'de çanti tekniğinde inşa edilmiş bir grup ahşap cami. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43, 129-154.
- Selvi, H. (2000). *Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*. Atatürk Araştırma

¹⁴ Bkz: Nefes, Can, Gün 2017, Yavuz, M. 2009, Demirci, 2004, Bayraktar, S. 2016.

¹⁵ Hattat Şevket Özdem 1926 Yılında Erzurum'un Aşkale ilçesine bağlı Taşağıl Köyünde doğmuş olup, süslü, nesih ve talik hat ile yazılmış eserleri ile Erzurum ve çevresinde iyi bilinen önemli bir hüsn-i hat sanatçısıdır (Bkz. Berkli, vd. 2023).

- Merkezi.
- Öney, G. (1970). Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri. *Sanat Tarihi Yıllığı*(3), 135-149.
- Öney, G. (2007). *Beylikler devri sanatı XIV.- XV. Yüzyıl (1300-1453)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yavuz, M. (2009). Doğu Karadeniz köy camilerinde bezeme anlayışı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), 306-322.
- Yurttaş, H. (2010). *Yüksek yaylada bir şehir Erzurum*. Semih Ofset.
- Yurttaş, H., Özkan, H., Köşklü, Z., vd. (2008). *Yolların, suların ve sanatın bu- luştugu şehir Erzurum*. Kariyer Matbaacılık.
- Yücel, E. (1975). Selçuklu ağaç işçiliği. *Sanat Dünyamız*, 4, 2-10.
- Yücel, E. (1989). Ahşap. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 181-183. Türkiye Diyanet Vakfı.

Structured Abstract

After adopting Islam, the Turks, who possess a cultural and artistic heritage spanning thousands of years, experienced a significant acceleration in their cultural and artistic activities, reaching much higher levels of sophistication. The concept of tawhid, fundamental to Islamic art, greatly influenced Turkish culture and arts, leading to the production of many notable works. In particular, highly significant architectural structures were constructed, filling cities across Anatolia.

The city of Erzurum benefited immensely from these developments, consistently maintaining its status as one of the region's foremost cities in military, commercial, and cultural-artistic terms throughout history. Located at the crossroads of significant civilizations and serving as a transit point for various cultures, Erzurum not only preserved its strategic importance but also developed a rich and diverse cultural and artistic legacy.

Among the prominent architectural types in Erzurum, distinguished by its high architectural standards, are mosques with wooden columns, flat ceilings, and timber tie beams. Exemplifying the rural architectural style and reflecting local tastes and aesthetics, these mosques stand out as significant cultural artifacts. A prime example of this tradition is the Çortan Mosque in the city center of Erzurum, which incorporates cultural and artistic elements of great value.

The aim of this study is to conduct a detailed investigation of the Çortan Mosque, a structure that holds a significant place within the urban fabric of Erzurum and reflects the architectural characteristics of its era, and to present a comprehensive analysis of the mosque.

The study is organized into four main sections. In the first section, we provide an overview of Erzurum's historical and cultural characteristics, focusing particularly on significant cultural and artistic transformations throughout its history without delving into excessive detail. A key point highlighted is that Erzurum has continuously served as a center of civilization from the Roman period to the Republican era. Furthermore, as the gateway for Turks entering Anatolia, Erzurum offers an uninterrupted showcase of Turkish-Islamic architecture.

The second section of the study examines the Çortan Mosque in terms of its cultural and artistic features. Based on archival research, this section discusses the mosque's history, founder, and past restorations. It also describes the plan and decorative features of the structure, along with the types of materials used and construction techniques employed.

The third section, one of the most crucial parts of the study, details the restoration process carried out between 2020 and 2021. Initiated by the Erzurum Regional Directorate of Foundations, the restoration aimed to eliminate negative alterations that compromised both the visual and functional aspects of the building due to later additions. Over two years, the mosque underwent a comprehensive restoration adhering closely to its original form.

From this perspective, the Çortan Mosque, built in 1851 in the Bakırcı neighborhood of Erzurum city center, falls within the Ottoman architectural plan typology of mosques with wooden columns, wooden beams, and flat ceilings. It has been emphasized that although the building's name includes "mescid," it would be more accurate to consider it within the mosque typology due to the presence of a pulpit and mihrab.

Initially, the approved projects by the Regional Council for the Conservation of Cultural Property were meticulously reviewed, and necessary interventions were identified. Preliminary examinations revealed significant structural issues in the masonry walls and necessitated the complete renewal of the wooden tie-beam structures. The entrance portico, prayer hall, and minaret also required extensive renovation.

Restoration works began with the removal of the existing wooden elements, followed by the scraping of cement-based plaster from the walls. The original architectural textures uncovered underneath were analyzed to determine appropriate materials and techniques for restoration. All operations were closely coordinated with the technical team assigned by the Directorate, and the work was meticulously monitored to ensure precision and authenticity.

A major success of the restoration was the removal of non-original architectural elements and the reconstruction of the minaret in a manner faithful to its original design. Furthermore, the entrance portico was rebuilt along the north facade on an east-west axis, consistent with the original plan. Restoration activities are presented chronologically in this study, with an effort to convey the information in clear, itemized points supported by photographs, drawings, and archival documents.

The final, fourth section provides a general evaluation summarizing all information presented, emphasizing the Çortan Mosque's place within the Turkish cultural heritage. Comparisons were drawn with regional and national examples to better contextualize the significance of the structure.

In conclusion, this study both contributes to the scholarly literature by documenting the cultural and artistic features of the Çortan Mosque and details the comprehensive restoration process undertaken by the Erzurum Regional Directorate of Foundations during 2020–2021.